

ԼԵՉՈՒ

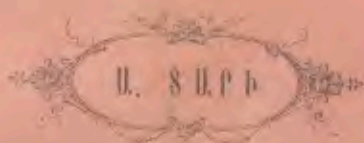
ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՍՍՕՐԵԱՅ

Հատիկի , բարձր ու զեղեցիկ խնդրել
միակ վաճառքի և մաքուր :

Ո. Ս. Տ.

ԽՐԵՈԳԻՐ - ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՒՄԷ ՏԵՐՈՒՄԵԱՆ

ՍՍ.Ր.Տ. — ԹԵՐԻ 3

ԲՈՒՄԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կրօնական . Առաջին և Երկրորդ : — Մանկավար-
ժարան կիմնական վարժարան քիմի : — Ազգայնաց զու-
կանի և Յակոբյան վարժարան : Հայական Զ : — Հնդկա-
ստան նախնական : Անաստասյան : — Այլի մօր
մը վերջին տիպերն : — «Ելնել կլնել» :

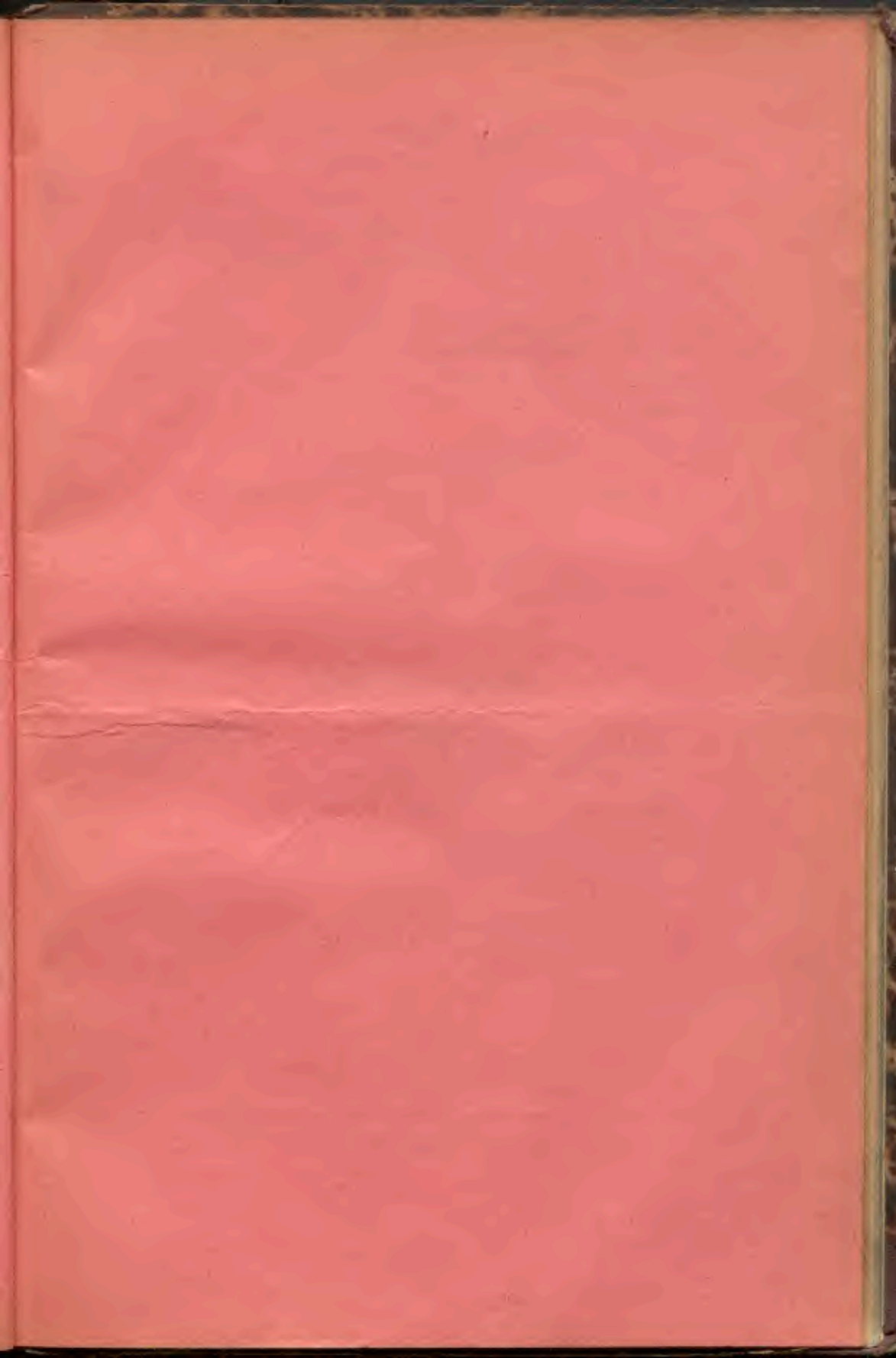
Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Սրահան)

1887

Ամսօրեայ ուսումնաբերքիս արեգինն է կանխիկ կէս
Օսմանեան ոսկի: Թղթասարի ծախիւք վարսուն արծաթի դա-
նեկան: Առանձինն կը վանառուի հինգ դանեկանի:

Բաժանորդ գրուիլ ազուկները ղիսելու են առ Ա. Պիպէո-
նեան, Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14: Նաեւ խմբագրութեան
անկ ելող գրութիւնք պէ՛տք են ուղղուիլ մի եւ նոյն տեղն՝
Խմբագրին հասցէիւ:

Հրապարակային քերթերէ կը խնդրուի փոխանակել:

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Հնդերուպական Նախալեզու.	դանեկան	20
Հայականք՝ Բ. (Գերմ. լեզուաւ)	»	30
Յուսիսեայ պատասխանատուութիւնք		
Ա. եւ Բ. (Յունարեւելքային քաղաքացիական)	»	5

Այս գործերն ստանալ ազուկները կրնան ղիսել Պիպէոնեան գրաստն
Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14:

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک رخصتنامہ سید طبع اولغشدر

Լ Ե Ձ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՒ ՆՒՒԹԱՊԱՇՏՔ

(Շարունակութիւն)

Նիւթակրօնից վարդապետութեան համեմատ նիւթն է բուն քաղաքական եւ նա է ամէն իրաց անսպասան նախասկիզբն : Սակայն միայն զգալեաց գոյութիւնն ընդունող նիւթապաշտն պէտք է խոստովանիլ, որ մենք նիւթին լոկ արտաքին երեւոյթը կը ճաշնանք, իսկ անոր ներքին որակիւթեան վրայ ոչինչ գիտենք : Զայս որպէս զի կարենանք ճանչնալ զգալի ըմբռնումներէն վեր ելլելու ենք : Արդ կը տեսնենք որ նիւթը միութիւն (միակ) չէ, այլ բաղմութիւն մըն է որակիւթեամբ տարբեր նիւթական տարերաց : Ասոնք ամէնն ալ մէկ մէկու հետ փոփոխ յարաբերութեան մէջ են եւ այսպէս իրարմէ կախում ունենալով՝ իրրեւ սահմանաւոր եւ սպայմանաւոր կը յանդիմանուին, ուստի եւ ոչ առանձինն եւ ոչ ի միասին չեն կարող բացարձակ եւ անսպասան ըլլալ : — Դարձեալ զգայաւորանաց տակ ինկող նիւթն՝ տեղեալ եւ ժամանակաւ սահմանաւոր է : Ուստի եւ ընդունելով յաւիտենական նիւթ մը եւ անսահման անջրպետութիւն (միջոց, espace) մը՝ նիւթականք դարձեալ կը թողուն կը հեռանան իրենց հնարաւոր ծանօթութեանց դժուած սահմանէն եւ կը ստիպեն ըմբռնել անսահման ժամանակի ու միջոցի գաղափարն որ անըմբռնելի է :

Անվիճելի է թէ չկայ նիւթ առանց զօրութեան : Վասնզի չիք անորիչ եւ անձեւ նիւթ, այլ ամէն նիւթ ունի որիչ

յատկութիւններ ու զօրութիւններ : Միայն զօրութիւններով օժտեալ նիւթը կրնայ գոյութիւն ունենալ եւ ուրիշ նիւթերու հետ փոփոխ յարաբերութեան մէջ մտնել : Սակայն չի հետեւիր հակառակն ալ՝ որ նաեւ զօրութիւնն առանց նիւթոյ չկարենայ ըլլալ : Իրաւ է նիւթական (քիմիական-ֆիզիքական եւայլն) զօրութիւններն նիւթէն դուրս մտածել կարելի չէ, սակայն ասով ապացուցուած չէ միանգամայն թէ անկարելի է որ նաեւ աննիւթական էակք իրենց յատուկ զօրութիւններով գոյութիւն ունենալ կարենան :

Նիւթականութիւնը կ'ուսուցանէ դարձեալ թէ բնութեան հարկ կը տրի՛ն ամէն զանգուածոց (masse) վրայ : Այս բնութեան հարկն կրնայ ըլլալ միայն նիւթոյն յատկութեանց բովանդակութիւնն . բայց ասով չի մեկնուիր նիւթին զանգուածոց ոչ իրական բաշխումն ու շարժումն աշխարհաց անջրպետութեան մէջ եւ ոչ անոնց մաթեմատիկական կանոնաւորութիւնն : Նիւթերը կրնան՝ իրենց զանազուն հանդիպման համեմատ՝ բիւրակերպ իրարու հետ միանալ : Ուրեմն անըմբռնելի պատահականութեան արդասիք մըն է՝ երբ կը տեսնենք որ անոնց միաւորումէն ձեւիւ գեղեցիկ բարեկազմ աշխարհներ յօրինուած են : Դարձեալ մարմինք ինքնաշարժութիւն չունին, բայց նաեւ եթէ անգամ մը շարժին՝ ինքնին անկարող են դադրիլ կենալ : Ուստի եւ մարմինք չունին բնութեամբ ոչ շարժման եւ ոչ դադարման զօրութիւն : Հետեւապէս զանգուածներն որ արդ կը շարժին ունեցած են երբեմն շարժիչ մը : Այդ շարժման սկզբնաւորութիւնն անկարելի է մեկնել եթէ բնդունինք նաեւ ընդհանուր ձգողութիւն մը զանգուածոց՝ իբր թէ ասով կարենան նիւթերն մէկ զմէկ փոփոխակի շարժել . որոհետեւ այս ենթադրութեամբ եւս միշտ առանց մեկնութեան կը մնայ զանգուածոց բաշխումն աշխարհաց անջրպետութեան մէջ : Կրնանք նաեւ հարցնել, ինչո՞ւ կըւելի (pondérable) նիւթերը մի միակ զանգուածի չճուլուեցան : Դարձեալ թէ՛ Աշխարհի զանազան մարմիններն ինչո՞ւ իրարմէ որոշ հեռաւորութեամբ կը կենան ու կը շարժին :

(Շարունակելի)

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ

(Շարունակութիւն)

Որովհետեւ եթէ կրօնն արհամարհուի՝ մանկավարժութիւնըն անհիմն կը մնայ միշտ՝ ինչպէս նախորդ յօդուածով ակնարկեցինք, եւ չի կրնար զմարդ հնարաւոր կատարելութեան հասցնել՝ որուն սակայն կը ցանկայ դիմեցնել զնա, ստիպուած ենք դարձեալ կրօնի ասպարհիլ որ մեղի սուսնորդէ։ Այդ նա կրկին կոչում կամ վախճան տալով մարդուն՝ մին գերբնական կամ յաւիտենական, իսկ միւսն բնական ու ժամանակաւոր, կը պատուիրէ՝ կրօնասէր մանկավարժութեան՝ որ այս երկու ուղղութեամբ կրթէ զմանուկն։ Հետեւապէս ճշմարտ գիտուն ու փորձառու դաստիարակն այս պատուէրն յարգելով՝ այնպէս յարգարեւել է մանկական միտքն՝ որ սա տախտ վսեմ դպրաւար մը ստանայ արարիչ Աստուծոյ վրայ, զոր լիուրի ճանչնալով՝ անսպառ երջանկութիւն պիտի սկսի վայելել օր մը՝ երբ մահուամբ ժառանգէ անմահութիւնն։ Սակայն այդ անկարելի է՝ եթէ մանկավարժն անկեղծօրէն աշակերտին առջեւ չի դներ մարդկային մտաց անբաւականութիւնն ամենայն ինչ ըմբռնելու, ուստի եւ չաշխատիր գերբնական հաւատքի կարեւորութեան անոր միտքն համոզելու։ Ուստի եւ որովհետեւ մարդուն վերջին եւ ամենաբարձր վախճանն ու գործունէութեան վերջակէտն Աստուած է, մանկավարժն միտ դնելու է որ ամէն դիտուութեանց մէջ՝ որոցմով կ'աշխատի զարգարել աշակերտին միտքը՝ ասիկա ջանայ գտնել իւր գերբնական վախճանն, այսինքն զԱստուծո, որ եւ է բացարձակ ճշմարտութիւնն։ Եթէ այս ուղղութիւնն արուի մանկան, սա դիւրաւ կը ստանձնէ յետոյ այն ամէն պարտականութիւններն, որոնց կատարմամբ միայն կրնայ իւր երանալից վախճանին հասնիլ։ Բայց նաեւ սոսկ այս կերպով կարելի է մանուկն այնպէս կրթել, որ յետոյ հասուն հասակին մէջ աշխարհիս վրայ իւր ժամանակաւ-

որ կոչման եւս համեմատ կարենայ ապրիլ ու դործել՝ վասն զի կրօնական հիմնովին կրթութիւն առնող երիտասարդը միայն՝ լաւ կը ճանչնայ անձին պատիւը, նոյնպէս թէ՛ ընդհանուր մարդկային ազգին եւ թէ՛ առանձինն իւր սեպհական տոհմին նկատմամբ ունեցած յատուկ պարտականութիւններն։ Զաւիաւոր անձնասիրութիւն, մարդասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն՝ ստուգիւ կրօնական առաքինութիւնք են, եւ ասոնք կը դառնան մոլութիւնք կ'ըլլան՝ եթէ նոյն նկատմամբ կրօնի սկզբունք արհամարհուին։ Այս ճշմարտութիւններն որոշափ ստոյգ նոյնչափ յայտնի եւ դիւրամբռնելի են, ուստի և կրնանք ամենայն ապահովութեամբ վճռել, որ մանկավարժութիւնն՝ եթէ անկեղծօրէն կը ցանկայ մարդկային ազգը կրթել եւ անոր յառաջդիմութեան, կատարելութեան ու բարեբախտութեան նպաստել՝ կրօնական ճշմարտութեանց հիման վրայ պէտք է բարձրացնել իւր չէնքն։

ԱՂԲԱՏԱՅ ԶԱՒԱԿՈՒՆՔ

ԵՒ

ՅՈՎՈՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Ի՞նչ բանի կարօտ են աղքատք։ Միտերեան՝ պատասխան մը պիտի հնչէ անշուշտ այս հարցման. — Ողորմութեան։ Ըշմարիտ է։ Սակայն ստոյգ ողորմութիւնն այն է որ կը պատասպարէ աղքատն աղքատութեան դէմ։ Կրնանք ու պէտք ենք ողորմիլ՝ եթէ տեսնենք ծերունի կամ հիւանդոտ աղքատ մը՝ որ անօգնական ու անպատասպար մնացած է, եւ հիւանդանոց կամ անկեղանոց ամբօրհեղով՝ պարտական ենք ամէն կերպով խնամել ու սիրովել գանիկայ։ Բայց եթէ այնպիսին նաեւ դաւաի ունի՝ որ նիւթական միջոցի պակասութեան պատճառաւ՝ դրթէ փողոց ձգուած՝ բարոյապէս վտանգի մէջ է միշտ թշուառութեան կեանք մը վարելու։ Արդ դարձեալ կը հարցնենք, Այդ խեղճ արարածին ալ ողորմելու չե՞նք,

որուն միտի յանցանքն ծնողաց թշուառութիւնն է թերեւս : Անտարակոյս , պիտի գոչեն ամէնք : Բայց ի՞նչ կերպով : Արդեօք միայն հաց ու հագուստ տալով ժամանակ մը եւ անիրոյթ ըլլալով իւր ապագայէն , եթէ ընդհակառակն փոյթ տանելով մանաւանդ՝ որ դարուս պահանջմանց համեմատ՝ գիտութիւն ու կրթութիւն ստանայ աղքատ մանուկն ալ եւ արուեստ սորվելով խեղճութեան չմատնուի իւր ծնողաց պէս : Եւ ոչ վայրկեան մը կը վարանինք հաստատելու թէ՛ ամէն խոհեմ մարդասէր անձ պէտք է այսպէս խորհի : Այս կերպով ահա կաթոլիկ ազգիս աղքատին ողորմիլ ուզած էր աղքատասէր մեծատուն մը որ խնաստուն էր միանգամայն : Բայց ինչո՞ւ անունը ծածկենք նոյն ազնուամիտ մեծարոյ Բարեբարին , երբ սուրբ պարտք մըն է միշտ այսպիսեաց անունն հուշակել : Այո , պատկառանք եւ անմահութեան յիշատակ մաղթելով կը գոչենք . Սոյն ազնուաբարոյ անձն էր Վսեմաշուք Տէր Արիստակէս Ալարեանց : Իւր բարձր հովանաւորութեան ներքեւ գտնուող Յակոբեան վարժարանն այնպէս կազմուած էր , որ աղքատ ծնողաց զաւակունք հոն իրենց ուսմունքն աւարտելէն ետեւ՝ պիտի կարենային գոնէ իրենց սպրուստն համեստօրէն հայթայթելու յարմար պաշտօն մը վարել Տէրութեանս եւ Ազգիս մէջ , կրթութեան ու գիտութեան շնորհիւ գերծանելով իրենց ծնողաց չքաւորութեան տառապանքէն եւ չդատապարտուելով անդործութեան կամ ուրիշ ծանր եւ սոորին արուեստներու , որոնց համար չեն ծնած երեւիր արդէն մեր Հասարակութեան նաեւ աղքատ անդամք (եւ որոնք սակաւ կրթասէր եւ յառաջդիմական վեհապետիս շնորհիւ ամբողջամէ անշուշտ պիտի պակսին Օսմանեան Պետութեանս մէջ) : Այս վախճանաւ ահա նոյն վարժարանին աշակերտք՝ լեզուներէն կ'ուսանէին հայ ու օսմանեան , գաղղիական ու գերմանական բարբառներն . վերջինն յատկապէս նոյն լեզուին թէ՛ գիտական արժէքին եւ թէ՛ նոյն իսկ քաղաքական կարեւորութեան պատճառաւ , ինչպէս սկսած է արդէն յայտնի երեւիլ : Նոյնպէս գեղադրութենէ , գծագրութենէ ու մարմնակրթանքէ զատ (որոնք արդի ժամանակս գրեթէ անհրաժեշտ պէտք մըն են եղած ամէն վար-

ժարանաց մէջ ընդհանրապէս), նաեւ սլաւոնութեան, աշխարհագրութեան, թուաբանութեան եւ երկրաչափութեան տարերք կ'աւանդուէին: Վարժարանին բարւոք վարչութեան եւ օրինօք յառաջդիմութեան համար սահմանուած էին բաւական հմուտ ուսուցիչք եւ տեսուչ մըն ալ՝ դասատուութեան պաշտօնիւ եւ ասոնց ամսականներն կը հասնէին մինչեւ չորս հազար արծաթի դահեկան, որ սակայն՝ առանց Անկեղանոցին միւս մասանց վրայ ծանրանալու՝ գրեթէ ասպահովուած էր բոլորովին՝ քանի մը տներով, որոնց հասոյթը դպրոցատէր չինիչք վարժարանին յատկացուցած էին, եւ տարեկան սլարահանդիսիւ, որ քանի մը տարիէ վեր սովորութիւն եղաւ տրուիլ ի նպաստ նոյն դպրոցին: Ահա այսպիսի էր Յակոբեան ուսումնարանիս կազմակերպութիւնն, որով կրնար բարգաւաճիլ ամ ըստ ամէ եւ մեծ յոյս կուտար ինչպէս բարերարին փառքն յաճախելու, նոյնպէս օգտակար ըլլալու ազգին: Սակայն փառամուք, չահադէտք եւ նախանձօտք թոյլ չտուին որ սկսուած դործն յաջողի: Մրցանակաց բաշխման առաջին հանդիսին առթիւ՝ ոմանց նախանձն սաստիկ յուզեցաւ եւ այսպէս արտաքուստ թէկնածուք եւ ներքուստ դաւաճանք միաբանեցան եւ գաղտնի ու յայտնի փորձեր ըրին Վարժարանին բարոյական շինուածքը տապալելու՝ այլեւայլ սլատճառանք կցկցելով. սակայն վայրապար աշխատեցան եւ այս հեղու չկրցան իրենց չար վախճանին հասնիլ, վասնզի իմաստունն ու հըօր սլաւոպանն՝ ճանչցաւ ու չարաչար խայտառակեց խարէութիւնն: Սակայն ինք ալ մարդ էր որ իրաւամբ կրնար վշտանալ եւ վերջապէս յուսահատիլ իտի: Թէեւ շատ համբերեց մեծամեծ սպերախտութեանց՝ որպէս զի միտան աղքատաց չհասնի, բայց այնպիսի դիպուածներ ալ սլատահեցան, որոնց առջեւ անդգայ մնալ սլատիւ չէր բերեր իւր բարձր անձին: Դառնացաւ, զզուեցաւ, որոշեց ամէն ազգային դործոց միջամտութենէ հրաժարիլ: Ասիէ օգուտ քաղելով՝ քանի մը հին ոխակալք՝ ուղեցին իրենց չարութեան միտքն յարմար առթիւ դործադրել: Սկսան ասոնք ինքնատուր իշխանութեամբ եւ դատասարտունի յանդգնութեամբ եւ ամբարտաւանութեամբ՝ իրեն

առժամանակեայ հոգարարձու Ս. Յակոբայ Անկեղանոցին՝ այնպէս վարուիլ, որով յայտնապէս կ'երեւէր իրենց չար միտքը վարժարանին կազմութիւնը քանդելու, եւ իրօք մէկ տարուան շինուածքն քանի մը օրուան մէջ տապալեցին: Արդ կործանումը կատարեալ է: Այն որ աշխատութենէ չի խորշիւր՝ կրնայ երթալ գիտել որպիսի տիտուր ու սոսկալի երեւոյթ առած է վարժարանն: Տեսուչն հրաժարեցուցուած անիրաւութեամբ ու թշնամանօք, կարող դասատուք արձակուած, վաթսուէն մնացած աշակերտաց թիւն, որ յառաջ հարիւր վաթսուէն էր: Էջմիածնական եղբարց զաւակունք մերժուած՝ եթէ քսանական դահեկան չեն վճարեր, բայց նսեւ իրենց կրօնակիցներուն խմաց տրուած՝ որ տասնական դահեկան բերեն^(*): Այս՝ այն վարժարանն է սակայն, որ ձրխաւարժ անուամբ կը պարծէր երբեմն իրաւամբ (վասնզի անկեղանայն ինչ ձրի էր) եւ տարին անգամ մը պարահանդիսիւ համարձակութիւն ունէր դիմելու դպրոցասէր բարերարաց առատածնունդութեան: Այս անօրէնութեան դործն որպէսզի սքողեն՝ նախ պատրուակ յառաջ բերին իբրեւ թէ Ստակ չկայ, եւ երկրորդ թէ Որբանոցի մը սանունք արժանի չեն որ իրենց համար այսչափ դասատուք վարձուին եւ այսպիսի ուսմունք աւանդուին: Առաջին պատճառանքն անհիմն էր՝ ինչպէս վերադոյն յիշատակեցինք: Իսկ երկրորդն՝ անգթութիւն եւ ամպարշտութիւն է: Ինչո՞ւ տնանկաց որդիք արժանի չըլլան ազգին զոհողութեանց: Միթէ բուն աղքատք չեն ազգին զաւակունք: Հարստին որդին իւր հօրն ու մօր ծախիւք կրնայ կրթուիլ, իսկ անինչ տառապեղոյն զաւակն ազգին ստակով պէտք է կրթութիւն առնու: Ազգն է որք եւ աղքատ տղուն հայրն եւ հայրական անհրաժարելի պարտականութեան դէմ չարաչար կը գործէ եւ որդեսպան կը համարուի՝ եթէ սոյն բնագդական խնամքը կը զլանայ իւր աղքատին զաւակաց: Դարձեալ ճշմարիտ չէ պնդելն թէ Ան-

(*) Թէեւ այսպէս հրահարակուեցաւ, սակայն ոչ որ կարեւորութիւն տուաւ: Կարողութիւն ունեցող ծնողք իրենց զաւակը թողալով անշուշտ չէին յանձն առնուր զրկել այնպիսի տեղ մը, ուր աշակերտք ամէն կերպով պիտի վասնարէին:

կեանքոցին աշակերտք անընդունակ են ուսմանց (որ այնչափ բարձր ալ չէին) միայն անոր համար որ աղքատի ծնունդ են կամ ջրհանկիր , ջրկիր , բեռնակիր ծնողք ունին : Աղքատի եւ մեծատան զաւակունք եթէ իրարու հետ համեմատուին , տարակոյս չկայ որ աղքատ տղոց մէջ չատ աւելի սլտի գտնուին ընդունակք եւ փութաջանք քան թէ հարուստ զաւակաց մէջ , որոնք փափկակեաց լարեկեցիկ կենաց մէտ են ընդհանրապէս եւ աշխատութենէ եւ տքնութենէ կը խորչին : Նմանապէս ծնողաց ստորին արուեստն կամ ծառայական վիճակն եւ անարժան կենցաղավարութիւնն կամ բարոյական ապականութիւնն որ յաճախ աղքատութեոն հետեւանք է , թէեւ կարենայ երբեմն վհատեցուցիչ աղղեցութիւն ունենալ զաւակաց վրայ եւ ասոնց ուսումնական յառաջդիմութիւնն արգելուլ եւ ընդունակութիւնն իսկ թերեւս երբեմն նուաղեցնել , սակայն ասոնք աւելի տեսական ճշմարտութիւնք են , որոնք գործնական հակառակ իրականութեամբ իրենց կարեւորութիւնը կորսնցուցած են : Կը ճանչնանք ուսեալ եւ կրթեալ երիտասարդներ , որոնք վարժարանի շնորհիւ բաւական բարձր դիրք ունին սրգեւմտաւորական մեծ յաջողակութեամբ կը փայլին՝ թէեւ իրենց հարքն ու եղբարք ողորմելի մարդիկ մնացած են մօօք եւ արուեստիւ՝ որովհետեւ ուսումնարանի սեամբն ոտք չեն կոխած : Արդ փոխանակ ծնողաց թշուառութեան սլաճառաւ որդիքն ալ նոյն թշուառութեան գտաապարտելու , ընդհակառակն՝ ծնողաց ողորմելով՝ քանի որ զանոնք վշտալից կեանքէ՝ մ'ազատեն տնկարելի է , դռնէ իրենց զաւակներն ազատելու է այն աղքատութենէ , որ թէ նիւթական եւ թէ բարոյական բազմապատիկ չարեաց մայր է , եւ որմէ միայն գիտութեամբ ու կրթութեամբ կարելի է զերծանիլ՝ մանաւանդ մեր դարուն մէջ , ուր տգէտ եւ անկիրթ մարդիկ դժուարաւ կրնան յաջողութիւն գտնել եւ երջանկութիւն վայելել : Ուստի եւ սոսուգիւ երախտապարտ կ'ընէ ազգն , ճշմարիտ բարերար կը կոչուի եւ անմահ անուն կը թողու այն խնտառուն մեծատունն որ հաստատուն հիման վրայ կը կանգնէ բարեկարգ ճրի վարժարան մը աղքատին զաւակաց համար հոս մայրաքաղաքիս մէջ՝ այսպէս երախտադէտ շնորհակալ գտնուելով նաեւ Օսմանեան հպատակասէր Պետութեան :

ՀԱՅԱԿԱՆՔ

Զ

(Շարունակութիւն)

Հորվական ու անջատական գործածութիւնն աւարտելէն ետեւ՝ անցնինք քննել զ նախդիրն իբրեւ անանջատ մասնիկ, որ հասարակօրէն բայերու սկիզբ կուգայ՝ նշանակութիւնը սաստկացնելով եւ զօրութիւն մը տալով՝ որ յաճախական կամ կրկնական կրնայ կոչուիլ:

Երբ բայը ձայնաւորով կամ հնչող բաղաձայնով սկսի՝ զ վրայ եկած տառն՝ տառական փոփոխութիւն մը յառաջ չի գար, ինչպէս յայտնի է հետագայ օրինակներէն, որոնց լծորդ ձեւերը փակագծիւ կը նշանակենք. զանցանել (անցանել), զարմանալ (արմանալ, ընդ-արմանալ), զականել (ականել), զանդիտել (անդիտել), զեռալ (եռալ), զեղծանել (եղծանել), զընկենուլ (ընկենուլ), զիջանել (իջանել), զգլխել (գլխել), զգետնել (գետնել), զգնալ (գնալ), զմածնուլ (մածնուլ) զգալ⁽¹⁾ (գալ):

Իսկ երբ որ բառն որուն վրայ զ կուգայ՝ յով սկսի, այս վերջինն մնալ չի կրնար: Այսպէս զարդարել (յարդարել), զօգել (յօգել), զառաջել (յառաջել), նոյնպէս զարամուր (յարամուր): Ասոնց լծորդներուն սկիզբն երեւցող յ թէ եւ դարձեալ նախդիր մ'ըլլայ, սակայն հաւանական չէ ըսել թէ յ վեղչուած չէ եւ զ բուն աննախդիր ձեւին վրայ եկած է, ուստի եւ, օրինակի աղագաւ, զառաջել ոչ թէ յառաջել այլ առաջել սխալագունին սկիզբն աւելցուած է: Հետեւապէս այս օրինակներուն սկիզբը՝ նախդիր նախդրի վրայ եկած է, եւ զօրագունին յաղթուած է տկարացոյնն, որովհետեւ է յ, որ քան զն աւելի տկար ու թեթեւ շունչ մը կ'երեւի:

Նոյն երեւոյթը կը դիտենք երբ նախաձայնն հով սկսի բառն. ինչպէս զով (հով), զեղուլ (հեղուլ), զատանել (հատանել), զարկանել (հարկանել): Այս վերջինն ոչ ոք կարծենք կը մտաբերէ արիւնեղ բային նախդրական ձեւն համա-

(1) Զգալ կը նշանակէ բուն գալ գիւիփ:

րիւ, վասնզի նշանակութեան յարմարութիւն չկայ երկուքին մէջ, մինչդեռ հարկանեղ եւ զարկանեղ խնաստին կողմանէ սերտիւ կապուած են իրարու հետ:

Հոս կը յաւելունք հետեւեալներն ալ, որոնք առանձին դիտողութեանց ու մեկնութեանց պէտք ունին: Ետ (ասոր հետ նոյն ծագումն ունի նաեւ տեղի) որմէ ելած են առ նեղ, զիտ առնուլ, նեղալիս, ունի եւ զ նախդրով բայ մը զետեղել, որուն սակայն կից լծորդ ձեւ մը չկայ: — Չար ածականին վրայ զ դարով յօրինուած է զչարել, թէեւ նախորդին պէս լծորդ չունի. իսկ չարչարել տարբեր առում է: — Զարգանալ նոյն սաստկացուցիչ զ մակդիրն ունեցող բայ մըն է, որուն պատասխանող բայը թէեւ կայ, բայց ան յաւելական տարրը չունի եւ է յարգել: — Ծշգիւ նոյն կազմութիւնն ունի զայրանալ, որուն լծորդ բայական ձեւն է այրել: — Համեմատէ վերջապէս նաեւ դ-առ-ածանել, որ առ-ածել եւ ւծել բային դիմաց՝ նախորդներուն պէս դարձեալ նոյն յարբերութիւնն ունի: — Զ-առ-ամել եւ գ-առ-անցել նոյնպէս դուրի են իրենց աննախդիր ձեւերէն: Առջինը կազմուած է առ նախդրէն եւ ան գոյականէն, իսկ երկրորդն՝ նմանապէս առ նախդրէն եւ անց արմատէն, որմէ բխած է անց-ան-ել սահմանական եղանակի յատուկ ան յաւելուածով: — Զ-սս-գեղում՝ ըստ եւ գեղում մասանց բաղադրութեան վրայ բերած է զ նախդիրն:

(Շարունակելի)

Հ Ն Դ Ե Ի Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Ն Ա Խ Ա Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ

Ա

Ա Ն Ս Ս Ն Ա Ր Ո Ի Ծ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Թէեւ ձիուն խնդիրն այնչափ դիւրին չեղաւ լուծել, ստուգելի դժուարին պիտի չըլլայ իւր խնամելոյն ծագումն որոշել, վասն զի մեծ հաւանականութեամբ կրնանք եղջր սեմական աշխարհէ Հնդեւրոպացւոց զրկուած պարզեւ մը նկա-

տեւ: Հիւսիսային հնդեւրոպացեղ լեզուներուն մէջ այս համբերատար անբանին կրած անուններն — գոթ. *asilus*, հին պալ. *ասլլը* — իբրեւ փոխառութիւնք կը յանդիմանուն լատինական *asellus* իշուկ, մտրուկ նուագականին, իսկ *asinus* եղ ուղղակի յառաջ եկած կ'երեւի (հնագոյն *է ս ի* փոխուելով) փխնիկ-երրայական անձն (նախնի սեմական *ասն-նու*) բառէն. որմէ ծագում առած է նաեւ յունական *ὄνος* = *օսնոս*, չչող ձայնին սովորական կորուսմամբ: Թէեւ երայեցերէն անձն մասակ եղ կը նշանակէ, իսկ յունարէն *ὄνος* արու եղ, սակայն այս տարբերութիւնն անոնց ծագման միութիւնն ուրանալու չափ կարեւորութիւն չունի. վասն զի անաւանց մը անունն որ տէր ազգին մէջ կենդանւոյն ծագը կամ էգը միայն կը նշանակէր, այն ազգին մէջ ուր յետոյ մտած է՝ սկսած է նոյն անաւանցն ընդհանուր սերական անունն ըլլալ եւ այս թերեւս սերնդական (էգ, ձագ = սերունդ) նկատմամբ: Բաց ասկէ մեր երկայնականջ ոպատուորն իր երկարատեւ պանդխտութեան մէջ աղատութեան կարմիր զգեստը (Արաբերէն *جمل* եղ, *ճա* կարմիրթիւն, *թ* կարմիր, կարմրագոյն) ստրկութեան դարձաների խոշոր վերարկուն տեղ փոխանակած եւ երկայնաձիգ ճանապարհորդութեան ատեն՝ լաւութեան անունն ալ շատ տուժած է: Երբ Արեւելքի մէջ զօրութեան եւ քաջութեան օրինակ կը նկատուէր էն եւ իգիականին մէջ Այաքս մըն ալ անոր հետ կը համեմատուէր, սակաւ հիւսիսային կողմն յառաջանալով՝ նոյն վաղեմի սեպհականութիւններն սկսած են չճանչցուիլ:

Իսկ Արեւացմէ՝ Հնդիկք եւ Երանեանք յայանի է որ էջը կը ճանչնային՝ թէեւ նոյն բառով չէին անուաներ: Հնդ. *խարա* (որ ստորին Սանսկրիտի մէջ ալ մուտք գտած է յետոյ) եւ վեդական հնդ. *գարքադիս*, *րա՛սարքիս*, որոնք ոչ իրարու եւ ոչ եւրոպականներուն հետ կը համաձայնին: Իսկ մեր եջը շատ նման կը հնչէ թուրք-թաթարական *كشك* բառին, թէեւ եղած է գերմանացի հոյագէտ մը՝ որ հայ եջն ուղած է իբրեւ ցանկաւոր, *վաւաշոս* ցուցնել, համեմատելով հնդ. *իշ* (ցանկալ) արմատին հետ:

Ինչպէս եջն նոյնպէս ջորին — յուն. *μολός*, լատ. *ma-*

lus — հնդեւրոպական նախաժամանակին ստացուածք չին. հայերէն ջորի=usnrես՝ usերջ (ամուլ) կը նշանակէ. համեմատէ լատ. sterilis ամուշ. յուն. στεῖρα ամուշ կով, գոթ. stairo usերջ եւայլն, իսկ նոր պարս. جال ջորի է:

Կասուս (լատ. catus) ամենէն վերջն, այսինքն Ե. դարուն Քրիստոսէն ետքը կը սկսի իտալիայէն եւրոպա տարածուիլ:

Հնդեւրոպացւոց բնագաւառին աշխարհագրական դիրքն որոշելու մասին ծանրակշիռ է խնդիրն որոշել թէ արդեօք Հնդեւրոպացիք իրենց բաժանումէն յառաջ կը ճանչնային ուղջը, զոր նախկին Սեմացիք (գամալու) եւ թուրք-թաթարք (ога ога) իրենց նախապատմական ժամանակն իսկ արդէն նուաճած ընտանեցուցած էին: Չկայ նշան մը որ հաւանական ցուցնէ նոյն անասնոյն ծանօթութիւնն Հնդեւրոպացւոց նախկին ժամանակին մէջ: Հնդիկ-երանեանք՝ իրենց աշխարհագրական միութեան ատեն՝ կ'երեւի թէ նոյն կենդանին ուշտա (որ անուամբ յետոյ Ռիգվեդայի Հնդիկներն սկսան ուղտացուն (bison) անուանել՝ իրենց բնագաւառէն հեռանալով), սակայն հարաւային եւրոպական լատ. came-lus, յուն. κάμηλος բառերը բարձրաձայն կը գոչեն թէ սեմական ստացուածք են: Իսկ ուղտին տեսիլն հիւսիսարեւել եւրոպացւոց այնպէս օտարոտի եւ նորանշան կ'երեւէր, որ վայն այնչափ անծանօթ չեղող փղին հետ չիտթած էին. համեմատէ Հսլ. վելլքլոնդը, հին բարձր գերմ. albanta, գոթ. ulbandus ուղջ, որ լատ. elephantus, յուն. ἑλεφας փիղ բառերն են:

Արդ եթէ հնդեւրոպաբուն կենդանեաց նախավիճակին դառնանք, կը գտնենք արջառ, ոչխար եւ աշծ, որոնց վրայ կրնանք յաւելուլ առանց տարակուսելու իբրեւ հնագոյն ընդատուն կենդանի մարդկային աղբի՝ շունը — հնդ. ախան, գնդ. ապա՝, յուն. κύν, լատ. canis, գոթ. hun-d-s եւ հայերէն շուն, արմն-դ, ֆեմ-դ — որուն յանձնուած էր հօտին պահպանութիւնը: Ստուգիւ այս էր հնդեւրոպական անասնաբուծութեան նախկին վիճակը, զոր կը հաստատեն նաեւ ցցակերտ յիշատակարանք Հելլենտիոյ: Հոս ալ թեւ-

աւորաց հետք բնաւ չի նշմարուիր եւ իրօք ալ Հնդեւրոպացիք երբոր իրեւս պատմական ազգ կը սկսին երեւան գալ, հաւուց բուծումն հազիւ թէ սկսած կ'երեւի: Նախ հաստատաբնակ եւ հողագործ երանեանք ախաղաղն ընտանեցուցին, որ աս ժողովրդոց կրօնական գաղափարաց հետ սերտիւ կապուած էր: Աւեստայի մէջ կոչուած էր պարոդարս, որ երկու կից եւ թերեւս ծաղրական յորջորջանք ալ ունի՝ կարսո-դանսու եւ կահրկոսաւս: Վերջնոյն առաջին մասն հնդկական կրկա-վա'կու (կարկաչող = աքաղաղ) բարդին մէջ ալ բովանդակուած է, որուն հետ նոյն է նաեւ յունարէն (Հեսիւֆ) $\chi\acute{\epsilon}\rho\chi\omicron\varsigma$ եւ նոր պարսկ. $\chi\acute{\epsilon}$. Հնդեւրոպական լեզուաց այս բաւական ընդհանուր համաձայնութիւնն նոյն կերպով աքաղաղն անուանելու մէջ՝ թէ եւ կրնար յիշուած հաւուն նախնական ընտանութիւն մը շնորհել բնագաւառին մօտ, սակայն յայտնի է միւս կողմանէ՝ որ աս խօսող թըււ-չունը բոլորովին օտար էր հոմերական Յունաստանին եւ յետոյ երանեանց երկրէն Յունաց աշխարհն մտած եւ ասիէ նաեւ հիւսիսային եւ հարաւային Եւրոպա տարածուած է:

Գալով սագին, ստոյգ է որ Հոմերոսի Յոյնք զայն իրրեւ ընտանի անասուն գիտեն, թէ եւ որչափ կ'երեւայ օգտակարութեան համար չէր խնամուեր, այլ լոկ չքեղութեան նպատակաւ: Իսկ Հնդկաց եւ երանեանց անծանօթ էր, վասն զի ասոնք նոյն հաւուն հասարակաց անունը չունին. բայց եւրոպական քոյրերն միարան են. յուն. $\chi\acute{\epsilon}\nu$ = $\chi\acute{\epsilon}\nu\varsigma$, լատ. anser = hanser, գերմ. gans, սլաւ. գենսը եւ հայ. սագ (=գաս), որ տառից բունն ուսումամբ այս ձեւն առած է: Սագին աղբրակից է բազն ալ — յուն. $\nu\acute{\chi}\sigma\sigma\alpha$, լատ. anas, իսկ հնդ. ա'նի ջրական թռչնոյ մը անուն է: Նաեւ աղաւնոյ անուններն Հնդեւրոպացւոց մէջ իրարմէ տարբեր են ծաղմամբ, եւ աղաներուծութեան հետք չի նշմարուիր ոչ Վեդայից, ոչ Աւեստայի եւ ոչ Հոմերոսի մէջ:

Այս ընտանի թեւաւորաց գրեթէ ամբողջական ստակատութիւնն, որ նոյնալէս է նախնի Սեմեանց եւ Ֆինիեանց քով, կրնայ իրաւամբ նշան մը համարուիլ հողագործութեան շատ նախնական վիճակի մէջ գտնուելուն: Նորընծայ հողագործն

երկիւղ ունէր կտցահար թռչուններէն, որ իւր ածուին աղքատիկ հունձքը չապականեն կամ չըստուեն: Դարձեալ թեւաւորաց բուծումն աւելի հաստատաբնակութեան պէտք ունէր, որմէ հնդեւրոպական նախաժամանակը դեռ զուրկ էր: Արօտավայրին վրայ արածուող հօտը հրնար հովիւը վիմատաշ նիղակով մը պաշտպանել չան ընկերակցութեամբ արջերուն, գայլերուն եւ առիւծներուն դէմ: Բայց ընտանի հաւերն ուղէկ պատրաստուած գաւթի եւ լաւ յարկուած գոմքի կարօտ էին՝ որ աքիսէն ու աղուեսէն, արծուէն ու անգղէն պաշտպանուին:

Հոս կը թողունք մեր հնդեւրոպազարմ նախահարց արօտավայրն, խոտտանալով դառնալ միւսանգամ երբ հայական նախաժամանակին գոմքն ու գաւթին գառնանք այցելել:

ԱՅՐԻ ՄՕՐ ՄԸ ՎԵՐՁԻՆ ԱՄԻՍՆԵՐՆ ԶՈՐ ԿԸ ՊԱՏՄԷ ՈՐԲ ՄՆԱՅԱԾ ԱՂՋԻԿՆ

Բ

Մայրս, կենացս քաղցր արեւն մառ մոռնէին ետեւ երկրորդ գիշերն է որ ձեռքս կ'առնում գրիչս՝ թշուառութեանցս պատմիչը: Տխուր սրտիս տեսարանն է մութն ու քաղցր է ինձ լոյսէ՝ որ մօրս աշուրներէն սլացաւ այգուն: Ով աստեղալից գիշեր, յուսալից սրտիս աստղիւնքն այգւպէս իութով նսեմացան:

Գարնանային էր հասակս, սիրոյ վարդն հազիւ սկսեր էր ծաղկիլ սրտիս բուրաստանին մէջ՝ բայց մայրենի հովին վրայ միշտ սնանելով ու աճելով: Մօրս ձեռքն էր ոռոգողն եւ մայրենի մատերը միայն կը համարձակէին մերձենալ ու քաղել: Այսպէս շատ երջանիկ էի, մայրական գորովով կը սրտարէր սէրս, միայն թէ մայրս գրեթէ միշտ ակնբախէի՝ մեծ վիշտ էր սրտիս: Կարծես սկսեր էի գուշակել, որ երկայն օրեր չպիտի շնորհեն երկինք երանութեանս: Իրիկուն մը երբ սաստիկ էր տագնապս՝ վհատութիւն գրաւեց զիս, դնացի սենեկիս մէջ անկիւն մը մենացայ եւ ինք իրենս վրայ այսպէս ողբ առի:

Վշտահար աղջիկն առանձին նստեր՝
 Զանայր ավտիւնէ երգով զիւր վշտեր :
 Խնդրէր աչիկներն ուղղած առ Աստուած՝
 Դարման մը գտնել սրտին խոր վշտաց :
 Զայնիկն էր մեղմիկ , ախրիկ կը տաղէր
 Սա սրտաճմլիկ աղնխարչ տողեր :
 «Աւանդ , տասնուհինգ տարու գեռ չեղած՝
 Հազար ցաւ , կակիծ սրտիկս են գեղած :
 Աստուած , ողորմիլ ինձ եթէ չուզես ,
 Գոնէ փութով զիս այս կեանքէ խզես .
 Որ հուսկ թողլով զիս իմ վշտերս անհուն՝
 Գերեզմանիս մէջ ննջեմ խաղաղ քուն :»

Զանացեր էի որ Մայրս ծայնս չլսէ , սակայն ցաւիս սաստ-
 կութենէն բաւական չեմ զգուշացեր : Քանի մը օր վրայ ան-
 ցաւ , դարձեալ նստեր էի մօրս դէմ գիշերն , սկսաւ արգա-
 հատալից տրտմութեամբ երեսո նայիլ ու լալ : Փառլաքեցայ
 սրտաճառն իմանալ լացքին , մեղմով հարցուցի , նա լռեց :
 Լռութիւնը բաւական տեսեց , յետոյ ինձ դառնալով՝ այսպէս
 խօսեցաւ տրտմազին .

Լսէի հեռուէն այն տխուր ծայնիկ ,
 Ո՛վ զաւակս , երբ դու նստեր միայնիկ ,
 Գտնել ավտիանք ջանայիր երգով ,
 Իսկ իմ պատէր սիրտ դառնալից սքով :
 Երեք հինգ դարուն չառած շրջան գեռ՝
 Երբ դու սէտք էիր ժողովել վարդեր ,
 Սրտիդ փափուկ հողն ինչ , այդպէս արդէն
 Փուշեր անխնայ ելեր ծակոտեն :

Բովիկն առուակին բռնած հովասուն ,
 Էիր մատաղ տունի , սպասէի հասուն
 Ես քենէ պտուղ , նոր էիր ծաղիկեր ,
 Բոյդ արմատ կրծել ո՞ր որդն է եկեր :
 Կարծեմ չըմբռնես այն դառն աղօթքին
 Որ սրտէդ բխէր իմաստն ահագին :
 Խնդրե՞ս որ երկինք վշտալից կանքէս
 Միամօր զաւակդ՝ հեռացնէ զքեզ :

Մաննիկս , ես ի՞նչպէս ապրիմ այն ստեղծ ,
 Գեղմէ՛ զստ ապրիլս չէ՞ մեռնիլս արդէն :
 Կրնամ շիրմիդ մէջ ննջել խաղաղ քուն ,
 Երբ ես մաշիմ հոս կարօտովդ արթուն :

Լաւ է , ո՛վ աղջիկս , որ մեռնիմ նախ ես ,
 Թոյլ չեմ տար քան զիս գերեզման կանխես .
 Եւ մահս է մօտիկ եւ այն ալ քեզմէ՛ ,
 Եթէ քո բերան ցաւերդ ոչ պատմէ :

Յայտնէ թող վշտիկդ , ի՛նչ հարկ է վախճալ՝
 Երբ մայրիկդ եմ եւ զաւակս դուն ալ :
 Բաց սրտիդ խորշն ինձ , վէրքին դնեմ ակզ ,
 Մայր ու գուստր անվիշտ ապրինք միատեղ :

(Շարունակելի)

Ե Լ Ն Ե Լ Կ Լ Ն Ե Լ

Ձեռք կրնար երեւակայել թէ ինչ խորհրդածութեամբ ու-
 մանք այս նորանշան ձեւերը կը գործածեն փոխանակ սովոր-
 ական և բնական եղել , կղեղ ձևերուն : Սոյն բայերը մեր
 հին լեզուին մէջ եղանել , կղանել էին , որոնք սակայն իրենց
 ա ձայնաւորները կորուսանելէն ետև՝ որովհետև ըն քովէ
 երկար ստեղծ չէին կրնար դիմանալ , երկրորդն առաջնոյն
 տեղի տուած և համաձայնութեան կամ նմանողութեան
 (assimilation) օրինօք զարձած չ եղած և այսպէս ահա եղել ,
 կղեղ արդի լեզուիս ձևերն երեւան ելած են : Նոյն ազդեցու-
 թեան հետեւանք է նաև ըլլալ բայն , որ տակաւ ծնունդ ա-
 ռած է եղանել հնագունէն : Սակայն ըլլալ մայրենի կերպա-
 րանքն սատկապէս այլայլած ու ռամկացած է , փասն զի ը
 և ա նախնական ե ձայնաւորի կրնան թերեւս աւելի աղաւ-
 աղութիւն քան թէ փոփոխութիւն համարուիլ : Հոս ալ եր-
 կրորդ չ՝ սկզբնական և ի ծագում է , և նախնիքաց (չի նման
 հնչուող) ղ ի ազդեցութեամբ չ ի ձայն առած է համաձայնե-
 լով : Այս ըլլալ ձեւը կը ցուցնէ միանգամայն ղ տառին չ ի
 նման հնչումները : Ուրեմն ունինք գոնէ երկու բառ , որ օրի-
 նաւոր փոփոխութեամբ յառաջ եկած են և աղաւաղութիւնք
 բնաւ չեն կրնար համարուիլ , ուստի և ընտրելագոյն են
 միւս ձևերէն , որոնք անբնական ու խորթ են և թերի նո-
 րոգողաց զիւտ :